

TP = Tractatus Politicus
TTP = Tractatus Theologico-Politicus
E = Ethica
PPC = Renati des Cartes Principiorum Philosophiae Pars I en II
CM = Cogitata Metaphysica
KV = Korte Verhandeling
TIE = Tractatus de Intellectus Emendatione

Ter inleiding van de politieke filosofie van Spinoza zijn de volgende zaken vermeldenswaardig:

1. De overeenkomst van de Tractatus Politicus (TP) met de Tractatus Theologico-politicus (TTP) en het onderscheid ertussen
2. Religiekritiek als toegang tot de TTP met een overzicht van het boek
3. De orde van het politieke deel, die Spinoza zelf in de Voorrede aankondigt als toegang tot het politieke deel

1. DE OVEREENKOMST EN HET ONDERSCHIED TUSSEN DE TP EN DE TTP

Spinoza heeft twee geschriften gewijd aan de politiek: 1. de Tractatus Theologico-Politicus, die in 1670 als tweede werk tijdens het leven van Spinoza gepubliceerd werd¹; 2. de Tractatus Politicus, die als politica, de politieke variant van de Ethica onvoltooid in de 'Opera Posthuma' (1677) opgenomen werd. Omdat de cursus uitgebreid ingaat op de TTP zal hier kort iets over de TP naar voren worden gebracht. Daarbij zal duidelijk worden dat de overeenkomst ligt in het onderwerp, dat besproken wordt, het verschil in de wijze, waarop dit onderwerp benaderd wordt. In de 17de eeuw valt bij een pionier als Spinoza de vanzelfsprekendheid van 'God' weg bij de rechtvaardiging van een regering ('koning bij de gratie Gods'). Zowel in de TP als in de TTP wordt dit duidelijk. In de TP wordt daarnaast de politiek zelf kritisch naar voren gebracht, in de TTP komt de relatie tussen religie en politiek ter sprake. Of nog beter geformuleerd: in de TTP komt de politiek ter sprake vanuit de religiekritiek van de Voorrede en de bijbelkritiek van het theologische deel van de TTP, in de TP vanuit de meetkundige orde van de Ethica. Het laatste brengt Spinoza zelf in het vierde deel van Hoofdstuk I² van de TP als volgt onder woorden:

4. Cum igitur animum ad politicam
applicuerim,
nihil quod novum vel inauditum est,

sed tantum ea,
quae cum praxi optime conveniunt,
certa et indubitata ratione demonstrare,

aut ex ipsa humanae naturae conditione
deducere intendi;

4. Toen ik mijn gezindheid derhalve naar
de 'politica' gewend had,
heb ik mij erop gericht niet iets nieuws of
ongehoords,
maar veeleer datgene,
wat met de praxis 't beste overeenkwam,
met een zekere en onbetwistbare redenering te
bewijzen
of in ieder geval uit de conditie van de
menselijke natuur zelf af te leiden;

---

¹ Het eerste werk is 'Renati Des Cartes Principiorum Philosophiae' (1663), waarin Spinoza een commentaar geeft op de eerste twee delen van de Principia Philosophiae van Descartes (1644) als voorbereiding van de 'Cogitata Metaphysica'. Het werk dient beschouwd te worden als een voorstadium van het hoofdwerk van Spinoza, de Ethica.

² Hoofdstuk I van de TP wordt door Spinoza zelf in een brief als inleiding omschreven.

et ut ea, quae ad hanc scientiam spectant,
eadem animi libertate,
qua res mathematicas solemus,
inquirerem,
sedulo curavi,
humanas actiones non ridere, non lugere, neque
detestari, sed intelligere;
atque adeo humanos affectus,
ut sunt amor, odium, ira, invidia, gloria,
misericordia
et reliquae animi commotiones
non ut humanae naturae vitia,
sed ut proprietates contemplatus sum,
quae ad ipsam ita pertinent,
ut ad naturam aëris aestus, frigus, tempestas,
tonitru et alia huiusmodi,
quae,
tametsi incommoda sunt,
necessaria tamen sunt,
certasque habent causas,
per quas eorum naturam intelligere conamur,
et mens eorum vera contemplatione aequè
gaudet,
ac earum rerum cognitione,
quae sensibus gratae sunt.

In deze passage wordt door Spinoza de wiskunde gebruikt om een kennistheoretisch probleem op te lossen: hoe kan men zekere en onbetwistbare (objectieve) kennis verwerven over de conditie van de menselijke natuur, wanneer in de politiek (subjectieve) menselijke handelingen centraal staan? Die vraag wordt nog klemmender, wanneer we tot ons laten doordringen, dat Spinoza vanaf het begin een heel bepaalde invalshoek heeft, die hij met de ondertitel als volgt onder woorden brengt:

TRACTATUS POLITICUS;
in quo demonstratur,
quomodo Societas,
ubi Imperium Monarchicum locum habet,
sicut et ea,
ubi Optimi imperant,
debet institui,
ne in Tyrannidem labatur,
& ut Pax, Libertasque civium inviolata maneat.

en opdat ik datgene, wat op deze wetenschap
betrekking heeft,
met dezelfde vrije gezindheid,
waarmee wij wiskundige zaken plegen (te
behandelen, nl. onderzoeken),
zou onderzoeken,
heb ik er ijverig voor gezorgd,
om menselijke handelingen niet te bespotten,
niet te treuren noch hen te vervloeken,
maar hen te begrijpen;
en daarom heb ik menselijke affecten,
zoals er zijn: liefde, haat, toorn, nijd, eer,
ontferming
en de overige bewegingen van de ziel
(gezindheid)
niet als gebreken van de menselijke natuur,
maar als eigenschappen beschouwd,
die zo bij haar horen,
zoals bij de natuur van de lucht hitte, koude,
onweer, donder en andere dergelijke zaken,
die,
hoewel zij onaangenaam zijn,
toch noodzakelijk zijn,
en zekere oorzaken hebben,
waardoor wij hun natuur trachten te begrijpen, -
en hun geest (nl. van het begrip) verheugt (ons)
door een ware beschouwing op een
gelijke wijze
als door de kennis van die zaken,
welke voor de zintuigen welgevallig zijn.

POLITIEK TRAKTAAT,
waarin wordt bewezen,
hoe een maatschappij
waarin een vorstelijke gezagsuitoefening
plaatsvindt (heeft),
evenals die,
waarin de aanzienlijksten het gezag uitoefenen,
moet worden ingericht,
opdat het niet in tirannie vervalt
en opdat de vrede en vrijheid van burgers
ongeschonden zal blijven.

Met deze ondertitel zet Spinoza hoog in. Hij gelooft in staat te zijn bewijzen naar voren te brengen hoe een één- of meerhoofdig gezag moet worden ingericht, opdat de burgers geen tyrannie, maar vrede en vrijheid ten deel zal vallen. Bij de werkwijze van Spinoza is in de inleiding van belang hoe

hij in eerste instantie de ‘absolute theorie’ over de politica (bijv. de Politeia van Plato³) vanuit de affecten bekritiseert:

CAPUT I. Introductio

1. Affectus,
quibus conflictamur,
concupiunt philosophi veluti vitia,
in quae homines sua culpa labuntur;
quos propterea ridere, flere, carpere

vel (qui sanctiores videri volunt) detestari
solent.
Sic ergo se rem divinam facere,

et sapientiae culmen attingere credunt,
quando humanam naturam,
quae nullibi est,
multis modis laudare
et eam,
quae revera est,
dictis lacessere norunt.
Homines namque non ut sunt,
sed ut eosdem esse vellunt,
concupiunt;
unde factum est,
ut plerumque pro *ethica* satyram
scripserint,
et ut nunquam *politicam* conceperint,
quae possit ad usum revocari;
sed quae pro chimaera haberetur,
vel quae in Utopia vel in illo poëtarum aureo
saeculo,
ubi scilicet minime necesse erat,
institutui potuisset.

Hoofdstuk I Inleiding

1. Affecten,
waarmee wij (met onszelf) in conflict raken,
vatten filosofen op als gebreken,
waarin mensen door hun schuld vervallen;
die zij daarom plegen te bespotten, te
bejammeren, te berispen
of (wie als heiligen gezien willen worden) te
vervloeken.
Zo geloven zij dus, dat zij een goddelijk werk
doen
en het toppunt van wijsheid aanraken,
wanneer zij de menselijke natuur,
die nergens is,
op vele wijzen kunnen prijzen,
en die (natuur),
die er in werkelijkheid is,
met (hun) uitspraken kunnen aanklagen.
Want niet zoals de mensen zijn,
maar zoals zij willen, dat zij zijn,
vatten zij (hen) op;
Vandaar is het gebeurd,
dat zij meestal in plaats van *ethica* satire
geschreven hebben,
en dat zij nooit een *politica* opgevat hebben,
die voor gebruik opgeroepen kon worden;
maar die voor een hersenschim te houden was,
die of in een Utopia of in die gouden eeuw van
dichters⁴,
waar het uiteraard 't minste noodzakelijk was,
ingericht zou kunnen worden.

---

³ Wikipedia: Tijdens het eerste verblijf van Plato in Syracuse (388 v. Chr.) raakte Dio (ong 410 - 354 v. Chr.) volledig in de ban van de filosoof, en bleef voor de rest van zijn leven diens geestdriftige bewonderaar. Toen Dionysius II in 367 v. Chr. zijn overleden vader opvolgde probeerde Dio met zijn waardevol advies ook een gunstige invloed uit te oefenen op het beleid van de jonge tiran. Daartoe nodigde hij Plato voor de tweede maal uit naar Syracuse te komen, om daar zijn staatkundige theorieën in praktijk te brengen. Het politieke experiment was echter tot mislukken gedoemd: Dio zelf viel na een woordenwisseling in ongenade en werd verbannen, Plato verliet teleurgesteld Syracuse.

⁴ Henk van Nierop (internet pagina over de Gouden Eeuw (UvA - Amsterdams centrum voor de studie van de Gouden Eeuw)): In de zeventiende eeuw was het begrip Gouden Eeuw intussen bepaald niet onbekend. Maar men gebruikte het anders dan tegenwoordig. Wie toen ‘Gouden Eeuw’ zei, dacht aan de scheppingsmythe van de Griekse dichter Hesiodus (8ste eeuw v. Chr.), die vooral bekendheid had gekregen in de Latijnse versies van Ovidius (43 v. Chr - 17 n. Chr) en Vergilius (70 v. Chr - 19 n. Chr). Ovidius had in zijn *Metamorfosen* geschreven over een *aetas aurea*, een tijdperk zonder wetten en straf, zonder handel en landbouw en — heel belangrijk — zonder oorlog. Dat kon natuurlijk niet zo blijven. De gouden eeuw werd gevolgd door een zilveren, een bronzen en ten slotte een ijzeren eeuw: het grimmige heden. Bij Vergilius was het omgekeerde het geval. Zijn gouden tijdvak van vrede en voorspoed lag in de toekomst, maar dat maakte zijn kijk op het heden niet zonniger. Of het tijdperk van melk en honing nu voorbij was of nog moest komen, het diende als metafoor voor de onvolmaaktheid van het hier en nu.

Cum igitur omnium scientiarum,
quae usum habent,
tum maxime *politices theoria* ab
ipsius *praxi* discrepare creditur,
et regendae reipublicae nulli minus idonei
aestimantur,
quam theoretici seu philosophi.

Derhalve gelooft men van alle wetenschappen,
welke voor bruikbaar gehouden worden,
dan 't meest, dat de *politieke theorie* van de
praxis afwijkt,
en voor het regeren van de publieke staat wordt
niemand minder geschikt geacht,
dan theoretici of filosofen.

Nadat de onbruikbaarheid van de theoretische, filosofische benadering van de politieke wetenschap aan de orde is gesteld, is het de beurt aan hen, die de praxis centraal stellen. Daarbij benadrukt Spinoza de sluwheid van deze politici, die gebruik maken van de gebreken van mensen. Opvallend is dat Spinoza hierbij de theologen noemt, die hij schijnbaar tegengesteld acht aan deze sluwe practici. Ongetwijfeld denkt Spinoza hierbij aan de wijze waarop de theologen de zondeval naar voren brengen (zie Caput II, 6). Als een afgeleide van de 'eerbied voor God' vragen deze theologen om 'eerbied van de privé persoon voor de hoogste macht'. Zowel de practici als de theologen gaan uit van de ervaring (*experientia*), hetgeen Spinoza aan het begin en aan het eind van deze paragraaf naar voren brengt.

2. At politici contra hominibus magis insidiari,
quam consulere creduntur,
et potius callidi, quam sapientes aestimantur.

Docuit nimirum eosdem experientia,
vitia fore,
donec homines.
Humanam igitur malitiam praevenire dum
student,
idque iis artibus,
quas experientia longo usu docuit,

et quas homines magis metu,
quam ratione ducti exercere solent,
religioni adversari videntur,
theologis praecipue,
qui credunt summas potestates debere negotia
publica tractare
secundum easdem pietatis regulas,
quibus vir privatus tenetur.
Ipsos tamen politicos multo felicius de rebus
politicis scripsisse,
quam philosophos,
dubitari non potest.
Nam quoniam experientiam magistrum
habuerunt,
nihil docuerunt,
quod ab usu remotum esset.

2. Anderzijds gelooft men, dat politici 't meer
voorzien hebben op mensen ,
dan dat zij ervoor zorgen,
en zij worden meer als sluwen dan als wijzen
geacht.
Ervaring onderwees toch deze mensen,
dat er gebreken zouden zijn,
zolang als er mensen zijn.
Wanneer zij derhalve de menselijke boosheid
trachtten vóór te zijn,
en dat met die kunstgrepen,
die ervaring door lang gebruik heeft
onderwezen,
en welke de mensen meer geleid door vrees dan
door rede plegen uit te oefenen,
schijnen zij zich tegen de religie te verzetten,
voornamelijk in het oordeel van de theologen,
die geloven dat de hoogste macht publieke
staatszaken moet behandelen
volgens dezelfde regels van eerbied,
waaraan een privé persoon gehouden wordt.
Dat toch de politici zelf veel beter over politieke
zaken geschreven hebben,
dan filosofen,
kan niet betwijfeld worden.
Want omdat zij de ervaring als leermeesteres
gehad hebben,
hebben zij niets onderwezen,
wat ver van het gebruik verwijderd zou zijn.

Hoezeer de ervaring van deze practici (bijv. Machiavelli⁵) bij bestudering van politieke zaken zinnig is, iets nieuws zal die ervaring onmogelijk naar voren kunnen brengen, laat staan de inzet, waarmee Spinoza met de ondertitel begonnen is: ongeschonden vrede en vrijheid voor burgers. Dit wordt als volgt onder woorden gebracht:

---

⁵ In de bibliotheek van Spinoza bevond zich een editie van de werken van Machiavelli, aangeduid als 'Machiavelli, Basel' (Die Lebensgeschichte Spinozas, I. p. 356). Zie ook het slot van Cap V, waar Machiavelli ter sprake komt als de praktisch-politieke filosoof, die geen 'doel' kent.

3. Et sane mihi plane persuadeo,
 experientiam omnia civitatum genera,
 quae concipi possunt,
 ut homines concorditer vivant,
 et simul media,
 quibus multitudo dirigi
 seu quibus intra certos limites contineri debeat,
 ostendisse;
 ita ut non credam,
 nos posse aliquid, quod ab experientia sive
 praxi non abhorreat, cogitatione de hac re
 assequi,
 quod nondum expertum compertumque sit.
 Nam homines ita comparati sunt,
 ut extra commune aliquid ius vivere nequeant;

iura autem communia et negotia publica
 a viris acutissimis,

sive astutis sive callidis,
 instituta et tractata sunt;
 adeoque vix credibile est,
 nos aliquid,
 quod communi societati ex usu esse queat,

posse concipere,
 quod occasio seu casus non obtulerit,

quodque homines
 communibus negotiis intenti
 suaeque securitati consulentes,
 non viderint.

3. Nu ben ik er voor mijzelf vast van overtuigd,
 dat de ervaring alle soorten van burgerstaten,
 die opgevat kunnen worden,
 om de mensen in eendracht te doen leven,
 en tegelijk de middelen,
 waardoor de menigte geleid wordt,
 of waardoor zij binnen zekere grenzen
 gehouden moet worden,
 aangetoond heeft,
 zodat ik niet geloof,
 dat wij iets, wat niet strijdig is met de ervaring
 of de praxis, door het nadenken over deze
 zaak kunnen aanreiken,
 wat nog niet beproefd en getoetst is.
 Want de mensen zijn zo met elkaar verbonden,
 dat zij zonder een of ander algemeen recht
 niet kunnen leven;
 echter zijn de algemene rechtsregels en de
 publieke staatszaken door zeer
 scherpzinnige mannen,
 hetzij slim hetzij sluw,
 ingericht en behandeld,
 en daarom is het nauwelijks te geloven,
 dat wij iets,
 wat in de algemene samenleving in staat is om
 tot nut te zijn,
 zouden kunnen opvatten,
 hetgeen de omstandigheid of het toeval niet
 aangereikt heeft,
 en wat mensen,
 die gericht zijn op de algemene staatszaken
 en hun veiligheid verzorgen,
 niet gezien hebben.

Daarna volgt de voor Spinoza karakteristieke benadering, waarmee wij begonnen zijn. Niet de praxis zonder meer wordt bestudeerd, maar de praxis, die op een wiskundige wijze geordend en daarmee bewezen wordt. Het gaat dus op de wijze van Ethica aan de éne kant om een ‘een zekere en onbetwistbare redenering’, waarmee iets bewezen kan worden (Ethica, ordine geometrica demonstrata) én aan de andere kant om de afleiding uit de conditie van de menselijke natuur. Op deze wijze wordt met behulp van de wiskunde als het ware de tegenstelling van de objectieve zekere en onbetwistbare redenering én de subjectieve conditie van de menselijke natuur met elkaar ‘verzoend’.

Aan het einde van het eerste hoofdstuk wordt alles nog eens samengevat, wat ter sprake gekomen is: 1 de menselijke affecten met hun effecten; 2. de onmacht van de rede daarbij; 3. bij de gezagsuitoefening (imperium) is vertrouwen (fides) niet alleen een subjectief gevoel, maar ook een objectief gegeven, dat niet tot malafide praktijken, maar tot veiligheid leidt; 4. om dit goed te kunnen funderen uitgaan van de gemeenschappelijke menselijke natuur.

5. Est enim hoc certum
et in nostra ethica verum esse demonstravimus¹,

homines necessario affectibus esse obnoxios

et ita constitutos esse,
ut eorum, quibus male est, misereantur,

et quibus bene est, invideant,
et ut ad vindictam magis, quam ad
misericordiam sint proni,
et praeterea unumquemque appetere,
ut reliqui ex ipsius ingenio vivant,
et ut probent, quod ipse probat,
et quod ipse repudiat, repudient.

Unde fit, ut
cum omnes pariter appetant primi esse, in
contentiones veniant
et, quantum possunt, nitantur se invicem
opprimere,
et qui victor evadit magis gloriatur,
quod alteri obfuit,
quam quod sibi profuit.
Et quamvis omnes persuasi sint,
religionem contra docere,
ut unusquisque proximum tamquam se ipsum
amet,

hoc est,
ut ius alterius perinde ac suum defendat,

hanc tamen persuasionem in affectus parum
posse ostendimus.

Valet quidem in articulo mortis,
quando scilicet morbus ipsos affectus vicit

et homo segnis iacet,
vel in templis,
ubi homines nullum exercent commercium;
at minime in foro vel in aula,
ubi maxime necesse esset.

Ostendimus praeterea,
rationem multum quidem posse affectus
coërcere et moderari;

sed simul vidimus viam,
quam ipsa ratio docet,
perarduam esse²;

ita ut,
qui sibi persuadent posse multitudinem vel qui
publicis negotiis distrahuntur, induci,

5. Immers dit is zeker
en in onze Ethica hebben wij bewezen, dat 't
waar is,
dat mensen noodzakelijkerwijs blootgesteld zijn
aan affecten,
en zo aangelegd zijn,
dat zij zich over hen, wie het slecht gaat,
ontfermen,
en hen wie het goed gaat, benijden.
en dat zij meer tot wraak dan tot ontferming
geneigd zijn,
en bovendien iedereen ernaar streeft,
dat de overigen naar hun eigen aard leven,
en dat zij goedkeuren, wat hij zelf goedkeurt,
en wat hij zelf verwerpt, verwerpen.
Vandaar geschiedt het, dat zij,
wanneer allen gelijk ernaar streven de
eerste te zijn in strijd terechtkomen
en voor zoveel zij kunnen, trachten elkaar te
onderdrukken,
en wie als winnaar eruit komt, meer roemt,
dat hij voor een ander hinderlijk was,
dan dat hij voor zichzelf voordelig was.
En hoewel allen ervan overtuigd zijn,
dat religie daarentegen onderwijst,
dat ieder de naaste als zichzelf moet liefhebben,

dat is,
dat hij het recht van de ander op gelijke wijze
moet verdedigen als het zijne,
wij toonden aan, dat deze overtuiging toch bij
de affecten te weinig vermocht (kon).
Wel geldt het in het uur van de dood,
wanneer namelijk een ziekte 't juist van de
affecten heeft gewonnen
en een mens verslagen terneerligt,
of in de tempels,
waar mensen geen handel uitoefenen;
maar allerminst op de markt of in het paleis,
waar het 't meest noodzakelijk is.

Bovendien toonden wij aan,
dat de rede wel veel vermocht (kon) om de
affecten te bedwingen en te matigen;
maar tegelijk hebben wij een weg gezien,
waarvan de rede zelf onderwijst,
dat zij zeer moeilijk is;
dermate, dat zij,
die voor zichzelf overtuigd zijn een menigte of
hen, die in publieke staatszaken verdeeld
raken, er toe te kunnen brengen,

ut ex solo rationis praescripto vivant,
saeculum poëtarum aureum seu fabulam
somniaent.

1) Vid. Spinozae Eth. P. 3. et 4., imprimis P. 4.
prop. 4. coroll., P. 3. prop. 31. schol., prop. 32.
schol., et P. 4. app. cap. 13. Br.

2) Vid. Eth. P. 5. prop. 42. schol. Br.

6. Imperium igitur,
cuius salus ab alicuius fide pendet
et cuius negotia non possunt recte curari,
nisi ii, qui eadem tractant, fide velint agere,
minime stabile erit;
sed,
ut permanere possit,
res eius publicae ita ordinandae sunt,
ut qui easdem administrant,
sive ratione ducantur
sive affectu,
induci nequeant,
ut male fidi sint
seu prave agant.
Nec ad imperii securitatem refert,

quo animo homines inducantur ad res recte
administrandum,

modo res recte administrantur.

Animi enim libertas seu fortitudo privata virtus
est;
at imperii virtus securitas.

7. Denique
quia omnes homines,
sive barbari sive culti sint,
consuetudines ubique iungunt
et statum aliquem civilem formant,
ideo imperii causae et fundamenta naturalia non
ex rationis documentis petenda,

sed ex hominum communi natura seu conditione
deducenda sunt,
quod in sequenti capite facere constitui.

om alleen uit het voorschrift van de rede te
leven,
dromen van een gouden eeuw van dichters of
van een sprookje.

6. Een gezagsuitoefening derhalve,
waarvan het welzijn afhangt van het vertrouwen
van iemand
van wie de zaken niet op een rechte wijze
kunnen worden verzorgd,
- tenzij zij, die deze dingen behandelen, in
vertrouwen willen handelen, -
zal allerm minst stabiel zijn.
maar,
opdat het kan voortbestaan,
moet zijn publieke staat zo geordend worden,
dat zij, die deze uitvoeren,
hetzij zij door rede geleid worden
hetzij door affecten
er niet toe gebracht kunnen worden,
dat zij slecht van vertrouwen (malefide) zijn
of boosaardig handelen.
En niet is het voor de veiligheid van een
gezagsgebied van belang,
met welke gezindheid de mensen ertoe gebracht
worden om de zaken op een rechte wijze
uit te voeren,
mits de zaken op een rechte wijze uitgevoerd
worden.
Immers de vrijheid of de kracht van een
gezindheid is een privé deugd,
maar de deugd van een gezagsuitoefening is
veiligheid.

7. Tenslotte,
omdat alle mensen,
hetzij zij barbaren, hetzij zij beschaafd zijn,
van overal gewoonte's verbinden
en een of andere burgerlijke staat vormen,
moeten derhalve de regeringszaken en de
natuurlijke fundamente niet uit de
voorschriften van de rede worden
verlangd,
maar uit de gemeenschappelijke natuur of de
conditie van mensen worden afgeleid,
hetgeen ik in het volgende hoofdstuk besloten
heb te doen.

Samenvattend kunnen we in het eerste hoofdstuk van de TP vijf momenten onderscheiden:

1. het dromen van de theoretici of filosofen over politieke zaken;

2. de sluwe practici, waaronder ook de theologen gerangschikt worden, die de eerbied van en voor de 'privatus vir', de privé persoon naar voren brengen;
3. de practici, die alles uit de ervaring naar voren brengen, waarmee niets nieuws tot stand kan komen;
4. de noodzaak om de praxis als in de Ethica op een wiskundige wijze te ordenen;
5. samenvatting van het voorgaand, waarbij het voorkomen van malafide praktijken benadrukt wordt en de overgang naar hoofdstuk II wordt aangekondigd met een onderzoek naar de menselijke natuur.

Verder is het zinvol om de titels van de hoofdstukken te vermelden, die Spinoza zelf in een brief (opgenomen als voorwoord in de Opera Posthuma) aangereikt heeft:

Hoofdstuk I:	Introductio / inleiding;
Hoofdstuk II:	De jure naturali / over het natuurlijk recht;
Hoofdstuk III:	De jure summarum potestatum / over het recht van de hoogste macht;
Hoofdstuk IV:	Quaenam negotia politica a summarum potestatum gubernatione pendeant / waarin de politieke zaken van de regering van de hoogste macht afhangt;
Hoofdstuk V:	Quidnam sit illud extremum et summum quod societas potest considerare / Wat het uiterste en hoogste is, waarop een samenleving bedacht kan zijn.
Hoofdstuk VI:	Qua ratione imperium monarchicum debeat institui, ne in tyrannidem labatur / Met welke redenering een monarchale gezagsuitoefening moet worden ingesteld, opdat zij niet in een tyrannie vervalt;
Hoofdstuk VII:	In quo omnia praecedentis sexti capitis membra, ordinem bene ordinatae monarchia concernentia, methodice demonstro / Waarin ik alle punten van het voorgaande zesde hoofdstuk, die de orde van een goed geordende monarchie onderscheiden, methodisch bewijs;
Hoofdstuk VIII:	Aristocraticum Imperium (middenin dit hoofdstuk zal het werk onvoltooid nagelaten worden);
Hoofdstuk IX(?):	Populare Imperium;
Hoofdstuk X:	Leges, aliasque particulares quaestiones, politicam spectantes / Wetten en andere bijzondere vraagstukken, die de politiek betreffen.

Tenslotte kunnen we met alle overeenkomsten de verschillen tussen de TP en de TTP als volgt nader aanduiden. In de TP gaat het om het meer algemeen-theoretische aspect van de politiek met de kritische vraag of de theorie in de praktijk wel werkt; in de TTP om het meer bijzonder-praktische aspect van de politiek, waarbij de praxis van de privatus vir (de privé persoon) temidden van de samenleving kritisch gevolgd wordt en tegelijk de samenleving aan de privé persoon de vrijheid dient te geven te denken wat hij wil en te zeggen wat hij denkt. Daarbij moet de tegenstelling tussen theorie en praktijk niet op de spits gedreven worden, want het betreft dezelfde politiek, waarbij de theorie in het licht staat van de wiskundige benadering, zoals de TP aansluit bij de Ethica en de praxis in het licht staat van de religiekritiek en de bijbelkritiek, die aan het politieke deel van de TTP vooraf gaat.

In de TTP wordt het verschil tussen beide aspecten duidelijk door de wijze, waarop Spinoza de uitdrukking 'ex professo' gebruikt. Deze uitdrukking is moeilijk te vertalen, maar betekent iets als 'intentioneel', 'waar de concentratie naar uitgaat', 'wat gezien het onderwerp ter sprake moet komen', 'professioneel'⁶. De uitdrukking komt tienmaal in de TTP voor, zesmaal in het theologische deel, viermaal in het politieke deel. Het is zinvol om de vier plaatsen de revue te laten passeren:

---

⁶ Latin Dictionary (Lewis and Short): ex or de professo: openly, avowedly, intentionally, professedly.

1. Cap XVI, 11:

Atque his imperii democratici fundamenta satis
clare ostendisse puto;

de quo prae omnibus agere malui,
quia maxime naturale videbatur,
& maxime ad libertatem, quam natura unicuique
concedit, accedere.

Nam in eo nemo jus suum naturale ita in
alterum transfert,
ut nulla sibi imposterum consultatio sit,

sed in maiorem totius Societatis partem, cuius
ille unam facit.

Atque hac ratione omnes manent, ut antea in
statu naturali, aequales.

Deinde de hoc solo imperio *ex professo* agere
volui,
quia ad meum intentum maxime facit,
qui de utilitate libertatis in Republica agere
constitueram.

Vanuit de overdracht (zie beneden) van het natuurlijk recht op een ander komt Spinoza uit bij zijn professionele behandeling van de democratische gezagsuitoefening, waarin het praktische nut van de vrijheid in een staat 't meest tot zijn recht komt. Bij de volgende plaats met de uitdrukking 'ex professo' brengt Spinoza nadrukkelijk de vorige plaats in herinnering, Cap XVIII, 2:

Attamen,
quia mea intentio, ut jam monui, non est, de
Republica ex professo agere,

eorum pleraque missa faciam,
& tantum ea, quae ad meum scopum faciunt,
notabo.

Het gaat in de TTP dus niet om de staat, maar om de democratische gezagsuitoefening. De 'professionele' behandeling van de staat is het oogmerk van de TP, terwijl in de TTP de staat behandeld wordt vanuit de religiekritiek van de Voorrede en de bijbelkritiek van het theologische deel. Het is opvallend, dat vanuit die invalshoek de democratische gezagsuitoefening 'ex professo' naar voren komt!

Het is dan ook niet verwonderlijk, dat bij de volgende plaats waar de uitdrukking 'ex professo' voorkomt dit betrekking heeft op de kritisch geformuleerde relatie tussen religie en politiek,

En hiermee meen ik, dat de grondslagen van de
democratische gezagsuitoefening voldoende
helder is aangetoond;

die ik vóór alle heb willen behandelen,
omdat zij 't meest natuurlijk lijkt
en 't meest de vrijheid benadert, die de natuur
aan eenieder toestaat.

Want daarin (nl. in een democratie) draagt
niemand zijn natuurlijk recht zo op een ander
over,
dat er met hem voortaan geen enkel beraad zou
zijn,

maar (hij draagt 't over) op 't grootste deel van
de hele samenleving, waarvan hij één (deel)
uitmaakt.

En om deze reden blijven allen, zoals tevoren in
de natuurlijke staat, gelijk.

Vervolgens heb ik alleen deze gezags-
uitoefening *professioneel* willen behandelen,
omdat zij 't meest mijn bedoeling uitmaakt,
zoals ik besloten had om het nut van de vrijheid
in een staat te behandelen.

Maar,
omdat het niet mijn bedoeling is, zoals ik al
nadrukkelijk gezegd heb [hoofdstuk 16,11],
professioneel de staat te behandelen,
zal ik het meeste daarvan weglaten,
en zal ik slechts die dingen, die voor mijn doel
ertoe doen, opmerken.

Cap XVIII, 5 (6):

Videmus,
quam necesse sit, tam Reipublicae, quam
religioni, summis potestatibus jus, de eo, quod
fas, nefasque sit, discernendi, concedere:

Nam si hoc jus, de factis discernendi, ipsis
divinis Prophetis concedi non potuit,

nisi cum magno Reipublicae, & Religionis
damno,
multo minus iis concedendum erit,
qui nec futura praedicere sciunt, nec miracula
possunt facere.

Verum de hoc in sequenti ex professo agam.

Wij zien,
hoe noodzakelijk het is, zowel voor de staat als
voor de godsdienst, aan de hoogste overheden
het recht toe te staan om zowel over datgene
wat geoorloofd als over datgene wat
ongeoorloofd is, te beslissen.

Want als dit recht, om over daden te beslissen,
zelfs niet aan de goddelijke profeten
toegestaan kon worden,

behalve met grote schade voor de staat en de
godsdienst,
zal het veel minder aan hen toegestaan worden,
die noch de toekomst weten te voorspellen,
noch wonderen kunnen doen.

Doch dit zal ik in het vervolg [hoofdstuk 19]
professioneel (ex professo) behandelen.

Zoals de eerste twee plaatsen naar elkaar verwijzen, zo gebeurt dat ook met de derde en vierde plaats,
Cap XIX,1:

Cum supra dixi,
eos, qui imperium tenent,
(subjectief) jus ad omnia solos habere,
&(objectief) a solo eorum decreto jus omne
pendere,
non tantum civile intelligere volui, sed etiam
sacrum;

nam hujus etiam & interpretes esse debent, &
vindices;
atque hoc hîc expresse notare volo,
& de eo ex professo in hoc Capite agere

Toen ik boven zei,
dat zij, die het gezag in handen hebben,
alleen het recht op alles hebben,
en alleen van hun beslissing alle recht afhangt,

heb ik niet alleen het burgerlijk recht willen
aanduiden (begrijpen), maar ook het heilig
recht;

want ook hiervan moeten zij de vertolkers en
beschermers zijn;
en dit wil ik hier uitdrukkelijk opmerken,
en hierover in dit hoofdstuk professioneel een
verhandeling houden.

Vanwege het onderlinge verband is het van belang de uitdrukking ‘ex professo’ gelijkkluidend te
vertalen. Dat dit niet altijd gebeurt mag uit het volgende overzicht blijken:

vertaling	Cap XVI, 11	Cap XVIII, 2	Cap XVIII, 5 (6)	Cap XIX, 1
Akkerman	in het bijzonder	in het algemeen	speciaal	in het bijzonder
Akkerman (PUF)	expressément	explicitement	pour lui-même	explicitement
Klever	ex professo	ex professo	uitvoeriger	ex professo
Meijer	in het vervolg	opzettelijk	in ‘t vervolg	opzettelijk
Elwes	at length	forms of (government)	more fully	fully
Shirley	at some length	at full length	at full length	at full length
Jonathan Israel	explicitly	systematically	formally	concentrating on it

Yaffe	professedly ⁷	professedly	professedly	professedly
Gawlick / Niewöhner	absichtlich	eigens	eigens	eigens
Bibl. de la Pléiade	en détail	à fond	au long	pour lui même

Het verband tussen de vier plaatsen met de uitdrukking ‘ex professo’ maakt zo duidelijk, dat de professionele aanpak in de TP de staatsinrichting in het algemeen tot onderwerp heeft. In de TTP komt de invloed van de religie op de politiek op een kritische wijze professioneel aan de orde: wil de democratische gezagsuitoefening van een staat kunnen functioneren, dan dient de religie geen invloed op de politiek te hebben. In de politieke filosofie van Spinoza ligt het ‘ius circa sacra’ in handen van de overheid.

Aan het begin van de 21ste eeuw is deze stellingname niet meer actueel, nu vanwege ‘de scheiding van kerk en staat’ de kerk vrijwel geen politieke macht heeft. Het vacuüm van deze politieke macht is overgenomen door de universitaire wetenschap. In de geest van de politieke filosofie van Spinoza zou gesteld kunnen worden, dat het ‘ius circa scientia’ niet bij de universiteit berust, maar bij de democratisch gekozen overheid. Dat zal toch de enige garantie kunnen zijn, dat de universiteit met haar wetenschap geen ‘staat binnen de staat’ zal worden. Uiteraard zal deze gewaagde stelling verder uitgewerkt moeten worden, maar daarvoor ontbreekt hier de tijd en de plaats.

2. RELIGIEKRITIEK ALS TOEGANG TOT DE TTP MET EEN OVERZICHT VAN HET BOEK

De Voorrede van de TTP opent met een prachtige beschrijving van het ontstaan, het toenemen en het voortduren van de ‘superstitio’. Meestal wordt dit woord ‘superstitio’ vertaald met ‘bijgeloof’. Maar omdat in het tweede deel van de voorrede deze ‘superstitio’ in een politieke context wordt geplaatst als veroorzaker van oorlog en geweld, zou ik deze ‘superstitio’ als ‘religie’ willen duiden. ‘Bijgeloof’ heeft immers in ons huidige spraakgebruik vrijwel alleen een persoonlijke connotatie, waarbij het persoonlijk voordeel door bijgelovige handelingen zou kunnen worden afgedwongen.

Onder ‘religie’ versta ik alles wat vanuit onze belevingswereld absoluut wordt gesteld. Vóór de Verlichting werd de religie vrijwel altijd met ‘God’ verbonden, na de Verlichting zouden alle -isme’s waarin een of andere filosofie of ideologie absoluut wordt gesteld ook onder de definitie moeten vallen. Communisme, historisch materialisme, neo-liberalisme (het ‘geloof’ in de markt), sciëntisme, zelfs spinozisme kan op deze wijze als ‘religie’ aangeduid worden.

Het is niet voor niets, dat in de vorige eeuw, met de twee wereldoorlogen, er alle aanleiding was om kritisch over religie te spreken. Voorbeeldig is Karl Barth, die in Par. 17 van zijn KD (Kirchliche Dogmatik) met de titel ‘Gottes Offenbarung als Aufhebung der Religion’ de volgende zin schrijft: ‘Religion ist Unglaube, Religion is eine Angelegenheit, man muss sagen, die Angelegenheit des gottlosen Menschen.’ (KD, I, 2, 327) Dit inzicht en andere inzichten van Barth spelen helaas in de praktijk van de kerk aan het begin van de 21ste eeuw nauwelijks een rol. Binnen en buiten de kerk is aan het begin van het nieuwe millennium de neiging waar te nemen, dat men terugvalt op patronen van de 19de eeuw. Binnen de kerk uit zich dat bijv. met de aandacht voor Schleiermacher (1786 - 1834) met zijn ‘schlechthinniges Abhängigkeitsgefühl’, buiten de kerk met de aandacht voor Darwin (1809 - 1882) als naturalist. De kritische lijn, die elk ‘-isme’ en elke religie wantrouwt vindt op dit moment weinig weerklink.

Hoe de religiekritiek als ‘kritiek op het bijgeloof’ binnen de context van de 17de eeuw de toegang tot de TTP biedt, wordt duidelijk in het volgende overzicht. Overigens dient dit overzicht niet als een absoluut inzicht beschouwd te worden. Het is mogelijk om andere overzichten te maken. Bijv een overzicht, waarbij niet van het midden van elk deel wordt uitgegaan, maar van de opening of het slot.

---

⁷ Engels Woordenboek (ten Bruggecate): to profess - betuigen, belijden, de kloostergelofte afleggen, doceren, college geven; professed - verklaard, openlijk, van beroep, beroeps-.

OVERZICHT TTP

	Eerste deel	Tweede deel	Midden	Vierde deel	Vijfde deel
Thema	VOORREDE				
Religiekritiek	Ontstaan, toenemen en voortduren van het bijgeloof (individu)	Politieke gevolgen van het bijgeloof (politieke gemeenschap)	Onder het aanroepen van 'de onsterfelijke God': machtsmisbruik van de religie en het plan om de Bijbel opnieuw te onderzoeken (gemeenschap / individu)	Orde van het boek vanuit religiekritisch perspectief (gemeenschap vanuit het boek)	Woord aan de lezer (individu)
Bijbelkritiek	THEOLOGISCHE DEEL				
	Hoofdstuk I - VI		Hoofdstuk VII - XII	Hoofdstuk XIII - XV	
	Hoofdstuk I - III Kritiek op het zich exclusief opstellende jodendom vanuit het perspectief van de profetie Profeten	Hoofdstuk IV - VI Kritiek op het zich exclusief opstellende jodendom vanuit het perspectief van de wet Wet	Bijbelkritiek: - kritiek vanuit de Schrift zelf - drie hoofdstukken: Oude Testament (niet Mozes maar Ezra) - Nieuwe Testament - hoe Bijbel toch het Woord van God?	Hoofdstuk XIII - XV Kritiek op het christendom dat zichzelf overlevert aan de filosofie	
Ideologiekritiek	POLITIEKE DEEL				
	Hoofdstuk XVI		Hoofdstuk XVII / XVIII	Hoofdstuk XIX - XX	
	Hoofdstuk XVI Vanuit het natuurrecht van het van de macht naar de demo- van de gemeenschap	individu via het overdragen cratische regering	De exemplarische rol van de Hebreeuwse staat voor het individu: kritiek op de priester, de profeet en de koning	Hoofdstuk XIX Recht omtrent heilige zaken In een vrij staatsbestel: aan wat hij wil en te zeggen wat	bij de overheid; ieder is toegestaan te denken hij denkt

Achtereenvolgens kunnen in het boek drie delen onderscheiden worden, die ook weer nauw met elkaar samenhangen:

1. De Praefatio (voorrede) is onmisbaar in het boek en biedt als het ware de toegang. Zonder de kritische benadering van het bijgeloof (= de religie) kan het boek niet verstaan worden. In het midden van de voorrede stelt Spinoza onder het aanroepen van de onsterfelijke God het machtsmisbruik van de bestaande religie aan de kaak. Rond dit midden plaatst Spinoza in de binnenste omlijsting aan de éne kant het explosieve mengsel van politiek en religie en aan de andere kant de orde van het boek, zoals hij dat in de Voorrede voor zich ziet. De orde van het boek is daarmee tegelijkertijd de remedie voor dat explosieve mengsel en daarom is inzicht in de orde van het boek van zo'n groot gewicht. In de buitenste omlijsting gaat het om het individu: aan de éne kant het individu, zoals het blootgesteld is aan het ontstaan, toenemen en voortduren van het bijgeloof, aan de andere kant het individu, dat als lezer van het boek wordt toegesproken.

2. In het theologische deel van het boek komt in zekere zin de wetenschap aan de orde. Niet de wetenschap, zoals zij op dit moment aan de universiteit functioneert, maar de wetenschap, zoals zij in de 17de eeuw functioneert, waarbij de klassieke uitdrukking is, dat naast het boek van de Schrift het boek van de natuur⁸ bestudeerd wordt. Bij Spinoza concentreert zich de wetenschap op het boek van de Schrift, waarbij Spinoza er voortdurend op wijst, dat de kritiek op de Schrift aan de Schrift zelf ontleend dient te worden: 'sacra Scriptura sui interpretes'. Tegelijk komen de twee religies, die zich op de Schrift beroepen als vanzelf onder kritiek te staan: het jodendom en het christendom. De omlijsting wordt door deze kritiek gevuld, waarbij aan de éne kant het zichzelf exclusief opstellende jodendom onder kritiek komt te staan, aan de andere kant het zich aan de filosofie overleverende christendom. Temidden van al die kritiek benadrukt Spinoza keer op keer dat de richting van de ethische leer van de Bijbel allerminst duister of twijfelachtig is.

3. Tenslotte het politieke deel van het boek, waarin het thema 'vrijheid' de sleutelrol speelt. Maar net zoals bij de wetenschap is deze vrijheid niet de 'vrijheid van meningsuiting', zoals wij dit aan het begin van de 21ste eeuw verstaan. Het gaat om de individuele vrijheid, die ontstaat vanwege de ideologiekritiek, vanwege de kritiek op de priesterlijke, de profetische en de koninklijke ideologie. In het midden komt dat aan de orde, waarbij Spinoza aan de Hebreeuwse staat een exemplarische rol geeft. In de Hebreeuwse staat is eens en voorgoed duidelijk geworden, dat een staat vanwege een dergelijke ideologie ten onder moet gaan. De éne kant van de omlijsting wordt gevormd door de beschrijving van de wijze waarop het natuurrecht van elk individu overgedragen moet worden aan een (democratische) regering, wil het geen chaos worden. Daarmee wordt de rol van het individu problematisch. Wanneer die problematische rol in het midden van het politieke deel tot oplossing is gebracht, kan aan de andere kant van de omlijsting vanwege het belang van het individu de beschrijving volgen van de noodzaak, dat de overheid het recht omtrent de heilige zaken in beheer neemt. De kerkelijke macht dient begrensd te worden door de macht van de overheid. Tenslotte wordt duidelijk gemaakt, dat deze macht van de overheid nooit staatsterreur zal kunnen betekenen: 'Het doel van de staat is vrijheid'. Ieder individu mag denken wat hij wil en zeggen wat hij denkt.

3. DE ORDE VAN HET POLITIEKE DEEL, DIE SPINOZA ZELF IN DE VOORREDE AANKONDIGT ALS TOEGANG TOT HET POLITIEKE DEEL

In het vierde deel van de Voorrede geeft Spinoza de orde van zijn boek aan. Voor de exact aangelegde Spinoza is de orde, die hij aan een boek meegeeft van eminent belang. Denk bijvoorbeeld aan de ondertitel van de Ethica: 'ordine geometrico demonstrata', 'op een meetkundige wijze bewezen'.

De orde van de TTP wordt als volgt in het tweede deel aangekondigd:

---

⁸ Zie: Het Boeck der Natuere, Nederlandse geleerden en de wonderen van Gods Schepping, 1575-1715, door Eric Jorink (2006).

Cum itaque nobis haec rara foelicitas contigerit,
ut in Republica vivamus,
ubi unicuique judicandi libertas integra, & Deum
ex suo ingenio colere conceditur,

& ubi nihil libertate charius, nec dulcius habetur,

me rem non ingratam, neque inutilem facturum
credidi,
si ostenderem hanc libertatem non tantum salva
pietate, & Reipublicae pace concedi,

sed insuper eandem, non nisi cum ipsa Pace
Reipublicae, ac pietate tolli posse:

Atque hoc praecipuum est, quod in hoc tractatu
demonstrare constitui;
ad quod apprime necesse fuit,
praecipua circa religionem praejudicia, hoc est,
antiquae servitutis vestigia indicare,

tum etiam praejudicia circa summarum potestatum
jus,
quod multi procacissimâ quadam licentiâ magna ex
parte arripere,
& specie religionis multitudinis animum, Gentilium
superstitioni adhuc obnoxium, ab iisdem
avertere student,

quo omnia iterum in servitium ruant.
*Haec autem quo ordine ostenduntur, paucis jam
dicam;*
sed prius causas, quae me ad scribendum
impulerunt, docebo.

Nadat in het derde en middelste deel van de Voorrede onder het aanroepen van de onsterfelijke God het machtsmisbruik van de religie aan de kaak is gesteld (de oorzaak, die Spinoza aan het schrijven heeft gezet), volgt in het vierde deel de orde van het boek. De orde van het politieke deel luidt als volgt:

Postquam his libertatem, quam lex divina revelata
unicuique concedit, ostendi,
ad alteram quaestionis partem pergo;
nempe hanc eandem libertatem salva reipublicae
pace, et summarum potestatum jure posse, et
etiam concedi debere,
nec posse adimi, absque magno pacis periculo,
magnoque totius reipublicae detrimento:

Nu is ons dus het zeldzame geluk ten deel gevallen,
dat wij in een staat leven,
waarin eenieder de volledige vrijheid wordt
toegestaan om te oordelen en God te vereren
naar zijn aard,

en waarin niets als kostbaarder en lieflijker
gehouden wordt dan de vrijheid.

Daarom heb ik geloofd dat ik geen ondankbare of
onnutte zaak zou doen,
als ik zou aantonen dat deze vrijheid niet alleen
met behoud van de vroomheid en van de
vrede in de staat kan worden toegestaan,
maar dat zij bovendien niet kan worden opgeheven
zonder juist de vrede in de staat en de
vroomheid op te heffen.

En dit is het voornaamste wat ik besloten heb in dit
traktaat te bewijzen.

Hiertoe was het uitermate noodzakelijk
de voornaamste vooroordelen over de godsdienst,
dat wil zeggen de sporen van de oude
slavernij aan te wijzen,

en dan ook de vooroordelen over het recht van de
hoogste mogendheden,
hetgeen velen met een zeer opdringerige vrijmacht
voor een groot deel naar zich toe halen;
in de vorm van godsdienst trachten ze de
gezindheid van de menigte, tot nu toe
onderhevig aan het bijgeloof van de
heidenen (volkeren), van hen te
vervreemden,

waardoor alles weer tot slavernij vervalt.

*In welke orde dit echter aangetoond wordt, zal ik
nu in enkele woorden zeggen,*
maar eerst zal ik de oorzaken, die mij aan het
schrijven hebben gezet, uiteenzetten.

Nadat ik hiermee de vrijheid die de geopenbaarde
goddelijke wet aan een ieder toestaat, heb
aangetoond,

ga ik verder met het tweede deel van het vraagstuk,
namelijk dat deze zelfde vrijheid met behoud van
de vrede in de staat en van het recht van de
hoogste mogendheden kan en ook moet
worden toegestaan,

en dat zij niet kan worden weggenomen zonder
groot gevaar voor de vrede en grote schade
voor de gehele staat.

ad haec autem demonstrandum a jure naturali
uniuscujusque incipio;
quod scilicet eo usque se extendit, quo
uniuscujusque cupiditas et potentia se
extendit,
et quod nemo jure naturae ex alterius ingenio
vivere tenetur,

sed suae unusquisque libertatis vindex est.
Praeterea ostendo hoc jure neminem revera cedere,

nisi qui potestatem se defendendi in alium
transfert,
atque eum necessario hoc jus naturale absolute
retinere,
in quem unusquisque jus suum ex proprio suo
ingenio vivendi simul cum potestate sese
defendendi transtulit;
atque hinc ostendo, eos, qui summum imperium
tenent, jus ad omnia, quae possunt, habere

solosque vindices juris et libertatis esse,

reliquos autem ex solo eorum decreto omnia agere
debere.
Verum quoniam nemo potestate sua se defendendi
ita privari potest, ut homo esse desinat,

hinc concludo neminem jure suo naturali absolute
privari posse,

sed subditos quaedam quasi naturae jure retinere,

quae iis adimi non possunt sine magno imperii
periculo,
quaeque adeo ipsis vel tacite conceduntur,

vel ipsi expresse cum iis, qui imperium tenent,
stipulantur.
His consideratis ad rempublicam Hebraeorum
transeo,

quam,
ut ostendam qua ratione, et quorum decreto religio
vim juris habere incepit,

et obiter etiam alia, quae scitu digna videbantur,
satis prolixè describo.

Om dit echter te bewijzen ga ik uit van het
natuurlijk recht van een ieder:
dit strekt zich namelijk zover uit als ieders begeerte
en vermogen zich uitstrekt,

en niemand wordt krachtens het natuurrecht
gehouden naar de aard van een ander te
leven,
maar ieder is de beschermer van zijn eigen vrijheid.
Bovendien toon ik aan dat niemand werkelijk van
dit recht afstand doet (cedere),
behalve degene die de macht zich te verdedigen
aan een ander overdraagt (transferre),
en dat noodzakelijkerwijs diegene dit natuurlijk
recht volstrekt bij zich houdt (retinere),
aan wie eenieder zijn recht om volgens zijn eigen
aard te leven, samen met de macht om zich
te verdedigen, heeft overgedragen.
En *van hieruit* toon ik aan dat zij die het hoogste
gezag bekleden (houden), recht hebben op
alles wat zij kunnen,
en dat alleen zij de verdedigers van recht en
vrijheid zijn
dat de overigen echter in alles alleen naar hun
besluit moeten handelen. (hoofdstuk 16)
Omdat toch niemand van zijn macht om zich te
verdedigen zo beroofd kan worden dat hij
ophoudt mens te zijn,
concludeer ik *van hieruit* (hinc concludo) dat
niemand van zijn natuurlijk recht volstrekt
beroofd kan worden (privari),
maar dat de onderdanen als het ware naar het
natuurrecht bepaalde (rechten) bij zich
houden,
die hen niet ontnomen kunnen worden zonder groot
gevaar voor de gezagsuitoefening,
en die hun dus ofwel stilzwijgend worden
toegestaan,
of die zijzelf uitdrukkelijk bij hen, die het gezag
bekleden (houden), bedingen. (hoofdstuk 17)
Na dit overwogen te hebben *ga ik over (transeo)*
tot de staat der Hebreeën,
die ik,
opdat ik zal aantonen met welke reden en door
wiens beslissing de godsdienst kracht van
wet begon te hebben,
en in het voorbijgaan ook andere dingen die de
moeite van het weten waard lijken,
voldoende uitvoerig zal beschrijven. (hoofdstuk 17
en 18)

Post haec ostendo(,) eos, qui summum imperium
tenent, non tantum juris civilis, sed etiam
sacri vindices et interpretes esse;

eosque solos jus habere discernendi, quid justum,
quid injustum, quid pium et quid impium sit:

et tandem concludo eosdem hoc jus optime retinere
et imperium tuto conservare posse,

si modo unicuique et sentire, quae velit, et quae
sentiat, dicere concedatur.

Hierna (post haec) toon ik aan dat zij die het
hoogste gezag bekleden (houden), de
beschermers en uitleggers niet alleen van het
burgerlijke recht, maar ook van het sacrale
(recht) zijn,

en dat zij alleen het recht hebben om te beslissen
wat rechtvaardig en onrechtvaardig is, wat
vroom en wat niet vroom is. (hoofdstuk 19)

Tenslotte (tandem) concludeer ik dat ze dit recht
het best kunnen vasthouden en het gezag
veilig kunnen handhaven,

als tenminste aan een ieder toegestaan wordt om te
denken wat hij wil en te zeggen wat hij
denkt. (hoofdstuk 20)

Samenvattend kan de orde van het betoog in de TTP als volgt weergegeven worden. Nadat in de Voorrede de slavernij vanwege het machtsmisbruik van de religie is onthuld, wordt in het theologische deel de vrijheid, die de geopenbaarde goddelijke wet (lex divina revelata) aan een ieder toestaat bewezen. Vanuit dit gegeven ontvouwt Spinoza in de TTP zijn politieke filosofie. Zoals hierboven al geconstateerd is de invalshoek hiermee anders dan in de TP, waarbij als achtergrond de Ethica genoemd moet worden.

Hoezeer het gegeven van de geopenbaarde goddelijke wet een bepaalde vooringenomenheid lijkt te veronderstellen, in het politieke deel begint Spinoza als het ware van de grond af aan zijn politieke filosofie op te bouwen. Daarvoor wordt het begrip natuurrecht (ius naturae) gebruikt, dat aan het begin van hoofdstuk 16 als volgt wordt gedefinieerd: ‘Onder recht en instelling van de natuur (ius et institutum naturae) versta ik niets anders dan de regels van de natuur van ieder afzonderlijk ding, volgens welke elk ding door ons van nature gedetermineerd gedacht wordt om op een vaste wijze te bestaan en te werken’. Uit deze definitie mag duidelijk worden dat ‘natuur’ bij Spinoza nooit de betekenis heeft van ‘het autonome zijnde’, die met de autonomie religieuze trekken krijgt, maar altijd geduid moet worden als een bepaalde werking. Hoe de ‘natuur’ in de Verlichting de betekenis heeft gekregen van het ‘autonoom zijnde, dat religieuze trekken krijgt’, maakt het gedicht van Goethe duidelijk, dat Jacobi aan zijn boek ‘Über die Lehre des Spinoza in Briefen an den Herrn Moses Mendelssohn’ (1785) vooraf laat gaan:

DAS GÖTTLICHE.

Edel sey der Mensch,
Hülfreich und gut!
Denn das allein
Unterscheidet ihn,
Von allen Wesen,
Die wir kennen.

Heil den unbekannten
Höhem Wesen,
Die wir ahnden!
Ihnen gleiche der Mensch,
Sein Beyspiel lehr’ uns
Jene glauben.

Denn unfühlbar
Ist die Natur:
Es leuchtet die Sonne
Über Bö’s und Gute,
Und dem Verbrecher
Glänzen wie dem Besten
Der Mond und die Sterne.

Wind und Ströme,
Donner und Hagel
Rauschen ihren Weg,
Und ergreifen,
Vorüber eilend,
Einen um den andern.

Auch so das Glück,
Tappt unter die Menge,
Wählt bald des Kanben
Lockige Unschuld,
und bald den kahlen
Schuldigen Scheitel.

Nach ewigen ehren
Groszen Gesetzen
Müssen wir alle
Unsers Daseyns
Kreise vollenden.

Nur allein der Mensch
Vermag das Unmögliche:
Er unterscheidet,
Wählet und richtet;
Er kann dem Augenblick
Dauer verleihen.

Er allein darf
Den Guten lohnen,
Den Bösen strafen;
Heilen und retten
Alles Irrende, Schweifende
Nützlich verbinden.

Und wir verehren
Die Unsterblichen,
Als wären sie Menschen,
Thäten im Großen,
Was der Beste im Kleinen
Thut oder möchte.

Der edle Mensch
Sey hülfreich und gut!
Unermüdlich schaff' er
Das Nützliche, Rechte,
Sey uns ein Vorbild
Jener geahndeten Wesen!

Goethe

[Er bestaat een samenvattende vertaling van Tom Maassen (vermeld op de website despinoza.nl - veel te weinig kritisch over de invloed van Spinoza op Goethe!):

Als in 't oneindige dat zelfde
Zich repeterend - eeuwig vloeit,
Het duizendvormige geweld
Steeds krachtig in elkander groeit;
Stroomt levenslust uit alle dingen,
Uit 's hemels grootst' en kleinste sfeer,
En al het wringen, al het dringen
is eeuwige rust in God de heer.]

In dit (prachtige) gedicht wordt de natuur als een autonome zelfstandige instantie toch eigenlijk vergoddelijkt. Een dergelijk naar het pantheïsme neigend begrip van 'natuur' is vaak in het werk van Spinoza gelezen. Maar bij Spinoza kan van een dergelijk natuur-begrip geen sprake zijn, zoals hij de TTP opent met religiekritiek. Het gaat hem niet om vergoddelijking van de natuur, maar om de werking van de natuur. En zó kan het begrip natuur ook betrekking hebben op God (Deus sive natura, God oftewel de natuur). 'God' bij Spinoza staat nooit in het teken van een of ander statisch 'zijnde', maar altijd in het licht van iets wat (kritisch en heilzaam tegelijk!) gebeurt.

Opvallend in het gedicht van Goethe is, dat alle aandacht gericht wordt op de mens, 'edel, hülfreich und gut'. Aan het einde van de 18de eeuw en vooral in de 19de eeuw zal met het aanbreken en doorwerken van de Verlichting de mens als 'privé persoon' in toenemende mate centraal komen te staan. Bij de receptie van de filosofie van Spinoza leidt dit tot de zgn Pantheïsmusstreit, die in Duitsland enkele decennia de gemoederen heeft beziggehouden. De namen van Lessing, Jacobi⁹, Mendelssohn, Goethe en Kant zijn aan deze 'Spinozastreit'¹⁰ verbonden. Kort gezegd komt de 'Streit' neer op de tegenstelling tussen de 'privé persoon' met zijn of haar 'persoonlijke geloof'¹¹, die of op joodse (Mendelssohn) of op christelijke wijze (Jacobi) in de traditie van de overlevering staat én de bij voorbaat allesomvattende pantheïstische filosofie. Tot op de dag van vandaag bepaalt deze tegenstelling openlijk of heimelijk veel van datgene wat over Spinoza geschreven wordt. Maar wij achten de tegenstelling van een persoonlijke God en een onpersoonlijke God zeer onvruchtbaar bij de uitleg van de filosofie van Spinoza. In de politieke filosofie komt dit bijv. tot uiting in de wijze waarop Spinoza het individu in de gemeenschap plaatst en tegelijk temidden van de gemeenschap oog voor het individu heeft¹².

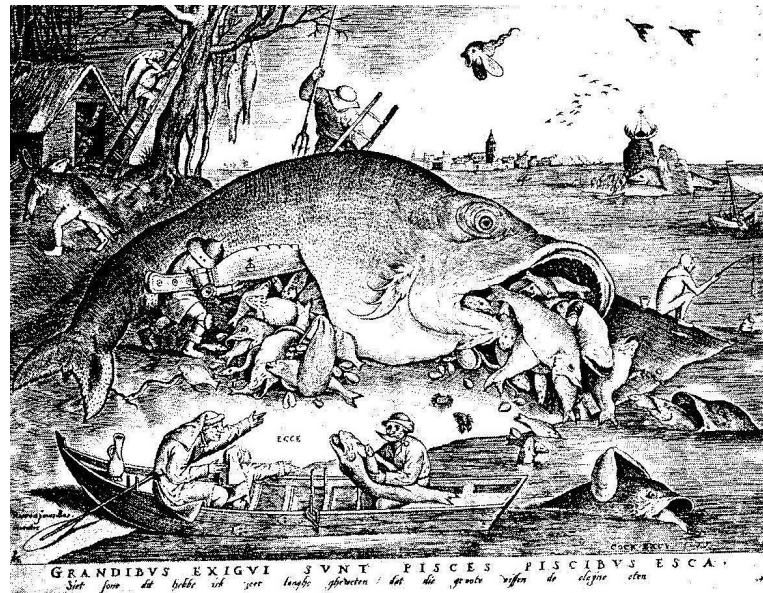
⁹ Zie Friedrich Heinrich Jacobi: *Über die Lehre des Spinoza in Briefen an den Herrn Moses Mendelssohn* (1785, heruitgegeven 2000).I, 356).

¹⁰ Zie: *Schriften zum Spinozastreit*. Herausgegeben von Klaus Hammacher und Irmgard-Maria Piske. Werke Band 1,1 and 1,2, 1998.

¹¹ In Nederland vertegenwoordigt prof. dr. J.H. Gunning deze kant van de tegenstelling met zijn boek 'Spinoza en de idee der persoonlijkheid' (1ste druk 1876, 2de druk 1919). Gunning heeft zich nog beijverd om een standbeeld van Spinoza in Den Haag tegen te houden.

¹² Zie: Alexandre Mathéron, *Individu et communauté chez Spinoza* (1962).

Wat het natuurrecht inhoudt brengt Spinoza onder woorden met de klassieke prent van Breughel, waarbij de mens allerm minst 'edel, hülfreich und gut' getekend wordt:

„De grote vissen eten de kleinen”. Rijksprentenkabinet Amsterdam.

Dat het niet past om over het natuurrecht morele oordelen te vellen, brengt Spinoza daarna geestig onder woorden:

Jus itaque naturale uniuscujusque hominis non sana
ratione,
sed cupiditate & potentia determinatur.
Non enim omnes naturaliter determinati sunt ad
operandum secundum regulas & leges
rationis,
sed contra,
omnes ignari omnium rerum nascuntur,
& antequam veram vivendi rationem noscere
possunt & virtutis habitum acquirere,

magna aetatis pars, etsi bene educati fuerint,
transit,
& nihilominus interim vivere tenentur,

seque, quantum in se est, conservare,
nempe ex solo appetitus impulsu:
quandoquidem natura iis nihil aliud dedit,

& actuaalem potentiam ex sana ratione vivendi
denegavit,
& propterea non magis ex legibus sanae mentis
vivere tenentur, quam felis ex legibus
naturae leoninae.

„Het natuurlijk recht van ieder mens wordt dus niet
bepaald door de gezonde rede,
maar door de begeerte en de kracht.
Niet alle mensen zijn van nature bepaald tot
handelen volgens de regels en de wetten van
de rede;
integendeel,
allen worden onwetend met alle zaken geboren,
en voordat zij de ware ratio om te leven kunnen
kennen en een deugdelijke houding kunnen
verwerven,
gaat een groot deel van hun leven (leeftijd) voorbij,
ook al worden zij goed opgevoed.
en toch worden zij intussen eraan gehouden om te
leven
en zich, voor zover het in hen is, te handhaven.
en wel alleen vanuit de impuls van het verlangen:
omdat de natuur aan hen niets anders gegeven
heeft,
en de feitelijke kracht om uit de gezonde ratio te
leven ontzegd heeft,
en daarom worden mensen niet meer gehouden te
leven vanuit de wetten van de gezonde rede,
als de kat vanuit de wetten van een leeuw.

Een belangrijk element in hoofdstuk 16 is dat het volgens Spinoza in het voordeel van ieder mens is, als hij zijn of haar natuurrecht *overdraagt* op de gemeenschap, waardoor er een democratie ontstaat Zie citaat pag 8

- 9). Dit ‘overdragen’ ontleent Spinoza aan Hobbes, waarbij hij echter een eigen richting aan dit ‘overdragen’ geeft. In Leviathan formuleert Hobbes het als volgt (Leviathan, Penguin Classics, p. 227):

‘The only way to erect such a Common Power, as may be able to defend them from the invasion of Forraigners, and the injuries of one another, and thereby to secure them in such sort, as by their owne industrie, and by the fruites of the Earth, they may nourish themselves and live contentedly, is *to conferre* all their power and strength upon one Man, or upon one Assembly of men, that may reduce all their wills, by plurality of voices, unto one Will: which is as much as to say, to appoint one man, or Assembly of men, to beare their Person; and every one to owne, and acknowledge himself to be Author of whatsoever he that so beareth their Person, shall Act, or cause to be acted in those things which concerne the Common Peace and safetie; and therein to submit their Wills, every one to his will, and their Judgments to his Judgment. This is more than Consent or Concord; it is a real Unitie of them all, in one and the same person, made by Covenant of every man with every man, in such manner, as if every man should say to every man:

I Authorize and give up my Right of Governing my selfe to this Man, or to this Assembly of men, on this condition that you give up thy Right to him, and Authorise all his Actions in like manner.

This done, the Multitude so united in one Person is called a COMMONWEALTH, in latine CIVITAS. This is the Generation of that great LEVIATHAN, or rather (to speak more reverently) of that *Mortal God* to which we owe, under the *Immortal God*, our peace and defence. For by this Authoritie, given to him by every particular man in the Commonwealth, he hath the use of so much Power and Strength *conferred* on him, that by terror thereof, he is inabled him to form the wills of them all, to Peace at home, and mutuall ayd against their enemies abroad. And in him consisteth the Essence of the Commonwealth, which (to define it) is: *One Person, of whose Acts a great Multitude of people by mutual Covenants one with another, have made themselves everyone the Author, to the end he may use the strength and means of them all, as he shall think expedient (= appropriate) for their peace and common defence.*

And he that carryeth this Person is called SOVERAIGNE, and said to have *Sovereigne Power*, and everyone besides, his SUBJECTS.

Dit element van ‘overdragen’ (to confer / to transfer) neemt Spinoza van Hobbes over. Maar terwijl bij Hobbes dit leidt tot een bijna monster-achtige staat (de Leviathan), beijvert Spinoza zich om met dezelfde gegevens de vrijheid voor het individu in de staat te waarborgen.

Kernwoorden voor de politieke filosofie van Spinoza zijn daarmee (zie p. 15):

cedere = afstand doen van het natuurrecht (van de burgers)

transfere = overdragen van het natuurrecht (van de burgers op de één- of meerhoofdige regering)

retinere = vasthouden van het natuurrecht (van de één- of meerhoofdige regering).

Deze begrippen worden in hoofdstuk 16 uitgebreid besproken.

Aan het begin van hoofdstuk 17 komt daarna nog een belangrijk kernwoord naar voren:

privare = beroven (het natuurlijk recht van de burgers door de vorst).

Het gaat hierbij niet om het initiatief van de burgers om afstand te doen (cedere) van hun natuurrecht om het over te dragen op de vorst, maar om het initiatief van de vorst, die de burgers van hun natuurrecht wil beroven. Het woord ‘privatus’ is afgeleid van dit werkwoord ‘privare’. De Latin Dictionary van Lewis en Short geeft s.v. ‘privatus’ de volgende tekst: ‘Apart from the State, peculiar to one’s self, of (or) belonging to an individual, private ... deprived of office.’ (zie ook woorden boek van Georges, Ausführliches Handwörterbuch).

Aan het begin van hoofdstuk 17 komen in de volgende tekst alle vier kernwoorden naast elkaar voor:

nam nunquam homines suo jure ita *cesserunt*,
suamque potentiam in alium ita *transtulerunt*,
ut ab iis ipsis, qui eorum jus, & potentiam
acceperunt, non timerentur,

& imperium, non magis propter cives, quamquam
suo jure *privatos*, quàm propter hostes
periclitaretur;

& sane
si homines jure suo naturali ita *privari* possent, ut
nihil in posterum possent (adnotat 35)¹³,

nisi volentibus iis, qui supremum Jus *retinuerunt*,
tum profecto impune violentissime in subditos
regnare liceret:

Want nog nooit hebben de mensen zodanig *afstand*
gedaan van hun recht
en nog nooit hun macht zodanig aan een ander
overgedragen,
dat ze niet juist door diegene, die hun recht en
macht hadden overgenomen, werden
gevreesd;
en de gezagsuitoefening niet meer gevaar te
duchten heeft gehad van de burgers, hoezeer
van hun recht *berooft*, dan van de
vijanden¹⁴;

zeker,
indien de mensen zodanig van hun natuurlijk recht
berooft konden worden, dat zij voortaan
niets meer vermochten,
tenzij met de wil van hen, die het hoogste recht
vastgehouden hebben,
dan zou het inderdaad vrijstaan om straffeloos zeer
gewelddadig over de onderdanen te regeren.

In hoofdstuk 17 wordt het bovenstaande kernprobleem van de politiek verder uitgewerkt aan de hand van de Bijbels-Hebreeuwse staat, die daarmee een exemplarische rol krijgt. Aan corruptie, voornamelijk van de kant van de priesters is deze staat ten onder gegaan. In hoofdstuk 18 worden enkele politieke leerstellingen hieruit afgeleid. In Hoofdstuk 19 worden deze politieke leerstellingen uitgewerkt, waarbij als kern moment naar voren komt dat bij de overheid het 'ius circa sacra', het recht omtrent de heilige zaken berust. Dat dit vanuit de achtergrond van hoofdstuk 17 en 18 juist niet betekent, dat de staat als bij Hobbes 'a mortal God' wordt, wordt in het slot hoofdstuk (20) duidelijk. De vrijheid van meningsuiting, die in dit hoofdstuk met het opschrift 'Aangetoond wordt dat in een vrije staat het een ieder is toegestaan te denken wat hij wil en te zeggen wat hij denkt' wil tegen de achtergrond van hoofdstuk 17 en 18 gelezen worden. Immers ook de vrijheid van meningsuiting mag geen religie worden, waarmee allerlei dwaze opvattingen gepropageerd worden. Wil de vrijheid van meningsuiting, zoals Spinoza die naar voren brengt recht verstaan worden, dan is het van belang grondig kennis te nemen van Hoofdstuk 18, die hieronder in vertaling volgt.

HOOFDSTUK 18

UIT DE STAAT DER HEBREEËN EN UIT ZIJN GESCHIEDENIS WORDEN ENKELE POLITIEKE LEERSTELLINGEN AFGELEID

I Over het nabootsen van de naar binnen toe gerichte gemeenschap van de Hebreeuwse staat, die vanwege het apostolisch getuigenis eigenlijk niet na te bootsen is, waarmee ondanks zichzelf de Hebreeuwse staat een exemplarische functie krijgt

[1] Hoewel de gezagsuitoefening van de Hebreërs, zoals wij het in het vorige hoofdstuk opgevat hebben, eeuwig had kunnen zijn,

---

¹³ Tacitus, *Historiae* I [25,2]: Twee gewone soldaten ondernamen het de staatsmacht van het Romeinse volk over te dragen (transferendum) op een ander, en ze droegen het werkelijk over (transtulerunt).

¹⁴ Vgl. Machiavelli, *Discorsi* III, 6: 'Het blijkt namenlijk, dat meer vorsten hun leven en hun macht verloren hebben door samenzweringen dan door openlijke oorlogvoering ...'.

kan toch niemand dezelfde (gezagsuitoefening) nabootsen,
noch is het ook raadzaam.

Want indien er (mensen) zouden zijn, die hun recht op God zouden willen overdragen,
dan zouden zij met God, zoals de Hebreeën hebben gedaan, uitdrukkelijk een vredesverbond gesloten
moeten hebben,

en dus was niet alleen de wil van hen, die het recht overdragen, maar ook van God op wie het recht
overgedragen moet worden, vereist.

Maar God heeft daarentegen door middel van de apostelen geopenbaard, dat het verbond met God
niet meer met inkt, noch op tafelen van steen, maar door de geest van God in het hart wordt
geschreven [2 Cor 3: 2 - 3].

Vervolgens zou een dergelijke vorm van gezagsuitoefening misschien slechts voor hen nuttig
kunnen zijn,
die voor zich alleen zonder verkeer naar buiten willen leven en zich binnen hun grenzen willen
opsluiten en van de overige wereld afscheiden,
en allerminst voor hen, voor wie het noodzakelijk is verkeer met anderen te hebben;
daarom kan een dergelijke vorm van gezagsuitoefening slechts voor zeer weinigen van nut zijn.

Desalniettemin,
hoewel het niet in alles na te bootsen is,
heeft het toch veel zeer waardevolle dingen,
althans om op te merken,
en waarbij het dan misschien zeer geraden is het na te bootsen.

*II Bij de tegenstelling 'niet nabootsen - toch nabootsen' wordt de staat in een bijzonder kader geplaatst: niet
een logisch, maar een theologisch kader, waarbij (1) Mozes in naam van God in alles over allen gezag
uitoefent, terwijl daarmee de dienaren van de heilige zaken slechts uitleggers van de wet zijn en (2) er
tegelijk de vrijheid van het volk bestaat, om rechters en vorsten te kiezen, die burgers oordelen en
excommuniceren*

[2] Maar,
omdat het niet mijn bedoeling is, zoals ik al nadrukkelijk gezegd heb [hoofdstuk 16,11], professioneel
(ex professo) de staat te behandelen,
zal ik het meeste daarvan weglaten,
en zal ik slechts die dingen, die voor mijn doel ertoe doen, opmerken.

Namelijk

(1) dat het niet in strijd is met het koningschap van God, een hoogste majesteit te kiezen,
die het hoogste recht van de gezagsuitoefening heeft.

Want nadat de Hebreeën hun recht op God overgedragen hadden,
hebben zij het hoogste recht om gezag uit te oefenen aan Mozes overgeleverd,
en die heeft dus alleen de autoriteit gehad

- a. om in naam van God wetten in te stellen en af te schaffen (wetgevende macht),
- b. dienaren van de heilige zaken te *kies*en (controleerende macht),
- c. recht te spreken, te onderwijzen, te straffen (uitvoerende macht),
- d. kortom bij allen absoluut over alles het gezag uit te oefenen.

(2) Vervolgens

hoewel de dienaren van de heilige zaken (ministri sacri) uitleggers van de wet waren,
was het toch niet (hun taak) om burgers te oordelen, noch iemand te excommuniceren.

Immers dit kwam slechts toe aan rechters en vorsten, die door het volk *gekozen* waren (zie Jozua 6:
26; Richteren 21: 18; 1 Samuël 14: 24).

III Nadat in II de positieve achtergrond van de staat der Hebreëen is geschetst laat het verloop en de historie van de Hebreëen zien hoe (1) de hogepriesters (misbruikte autoriteit - corrupta autoritas), (2) de profeten (misbruikte vrijheid - corrupta libertas) en (3) de koningen (misbruikte gezagsuitoefening - corruptum imperium) vanwege de corruptie van hun ambt de ineensstorting van de staat veroorzaakt hebben; dus (1) verderf van theocratie; (2) gevaar van willekeur; (3) willekeur in gezagsuitoefening

[3] Hiernaast zullen we, indien we ook op het verloop en de historie van de Hebreëen willen letten, andere dingen vinden, die het ook waard zijn om op te merken.

Namelijk I',

Hogepriesters: misbruikt vorstelijk recht (het recht van rechters en vorsten, die door het volk gekozen waren), waarbij zij hun vrijheid verloren door autoriteit in alles te willen uitoefenen)

dat er in de godsdienst geen sektes geweest zijn,

behalve nadat de hogepriesters in het tweede staatsgezag de *autoriteit* hebben gehad om te beslissen en zaken van gezagsuitoefening te behandelen

waarbij zij voor zich, opdat de *autoriteit* eeuwig zou zijn, het vorstelijk recht misbruikt hebben en uiteindelijk gewild hebben, dat zij koningen genoemd zouden worden.

De reden (ratio) ligt voor de hand:

want in het eerste staatsgezag kon geen enkele besluit de naam van de hogepriester hebben,

omdat zij toen geen enkel recht hadden om besluiten uit te vaardigen,

maar alleen (recht hadden) om antwoorden van God te geven, wanneer vorsten of vergaderingen er om vroegen;

en daarom kon er toen voor hen geen enkele lust zijn om nieuwe besluiten uit te vaardigen, maar alleen om de gewone en aanvaarde besluiten te behartigen en te verdedigen.

Want zij konden met geen enkele andere redenering (ratio) *hun vrijheid* tegen de wil van de vorsten veilig bewaren,

behalve door de wetten ongeschonden te handhaven (*leges incorruptas servando*).

Maar nadat zij ook macht hadden verworven om zaken van gezagsuitoefening te behandelen, en het recht van vorst naast het recht van hogepriester verworven hadden,

begon iedereen zowel in de godsdienst als in de overige zaken de roem van zijn naam te zoeken,

namelijk door alles op grond van de *autoriteit* van hogepriester te bepalen

en door dagelijks nieuwe besluiten over ceremonieën, over het geloof en over alles uit te vaardigen, waarvan zij wilden dat zij niet minder heilig en van niet minder autoriteit waren dan de wetten van

Mozes,

waardoor het gebeurd is,

a. dat godsdienst in een verderfelijk bijgeloof ontaardde

b. en de ware betekenis en uitleg van wetten werd verdraaid.

Waarbij ook nog kwam, dat zij -

terwijl de hogepriesters de weg naar het vorstendom bij het begin van de restauratie probeerden te verkrijgen,

om het volk naar zich toe te trekken in alles toestemden,

door namelijk de daden van het volk, hoe goddeloos ook (*etsi impia*) goed te keuren,

en de Schrift aan zijn slechtste gewoonte aan te passen.

Dat is het wat Maleachi met de meest uitdrukkelijke woorden over hen getuigt;

immers hij is 't die,

nadat hij de priesters van zijn tijd uitgescholden heeft door hen verachters van Gods naam te noemen,

zo verder gaat hen te tuchtigen:

De lippen van de hogepriester nemen kennis in acht,

en uit zijn mond zoekt men de wet,

omdat hij een bode van God is,

Maar gij zijt van de weg afgeweken,

gij hebt gemaakt, dat de wet voor velen tot struikelblok werd:

het verbond met Levi hebt gij verdorven, zegt de Heer der heerscharen (Mal 2: 7 - 8).

En zo gaat hij verder voort hen te beschuldigen,
dat zij de wetten naar willekeur uitlegden
en geen enkele redenering van God (nulla ratio Dei), maar slechts van personen erop na hielden.

En zeker is,
dat de hogepriesters dit nooit zo voorzichtig (caute) hebben kunnen doen,
dat het niet door de meer verstandige mensen werd gemerkt,
die dan ook met groeiende vermetelheid stellig beweerden,
dat geen andere wetten gehouden moesten worden dan die geschreven waren;
en dat de overige besluiten,
door de bedrogen Farizeeën (die, zoals Josephus het er in *Oudheden* op houdt, meestal uit het
gewone volk bestonden) overleveringen van de vaders genoemd,
allerminst in acht genomen moesten worden.
Hoe dat ook geweest is,
op geen enkele wijze kunnen wij eraan twijfelen,
of de vleierij van de hogepriesters,
de corruptie van de godsdienst en de wetten,
en de ongelofelijke vermeerdering daarvan (nl. de wetten),
hebben heel sterk en veelvuldig aanleiding gegeven tot disputen en ruzies,
die nooit bijgelegd konden worden.
want waar mensen in het vuur van het bijgeloof, terwijl de magistraat een van beide partijen helpt,
beginnen te twisten,
kunnen zij nooit meer tot bedaren gebracht worden,
maar worden zij noodzakelijk in sektes verdeeld.

II' profeten: misbruikte vrijheid

Het is passend (waardig) om op te merken,
dat de profeten, mannen zonder politieke functie, door hun *vrijheid* om te vermanen, af te snauwen en
uit te schelden, mensen meer verbitterden dan verbeterden;
die echter toch door de koningen vermaand of getuchtigd zich wel gemakkelijk schikten.

Ja, zelfs voor vrome koningen waren zij dikwijls onverdraaglijk,
vanwege de *autoriteit*, die zij hadden om te oordelen, wat vroom en wat goddeloos was geschied,
of zelfs de koningen te tuchtigen,
indien zij een of andere publieke of een privé zaak tegen hun oordeel in volhielden te doen.

Koning Asa, die volgens het getuigenis van de Schrift vroom geregeerd heeft, wierp de profeet Hanani
in de gevangenis (zie 2 Kron. 16),
omdat hij volhield hem *vrijelijk (libere)* te berispen en af te snauwen,
wegens het verdrag, dat hij gesloten had met de koning van Aram;
en hiernaast zijn er andere voorbeelden te vinden,
die aantonen, dat de godsdienst meer schade dan winst heeft geboekt vanwege een dergelijke *vrijheid*,
om maar te zwijgen van het feit dat er,
ook omdat de profeten een zo groot recht voor zich in stand hebben gehouden,
grote burgeroorlogen zijn ontstaan.

III' koningen: misbruikte gezagsuitoefening

Ook is het passend (waardig), dat opgemerkt wordt,
dat, zolang het volk het koningschap vasthield, er niet meer dan één burgeroorlog geweest is,
die toch totaal is uitgeblust:
de overwinnaars kregen zoveel medelijden met de overwonnenen,

dat ze op alle manieren (omnis modis) ervoor gezorgd hebben,
om voor hen hun oude waardigheid en macht te herstellen [Richteren 20 - 21].

Maar nadat het volk, dat aan koningen allerm minst gewend was, de eerste vorm van *gezagsuitoefening* in een monarchie veranderd had,
was er aan burgeroorlogen bijna geen einde,
en zijn er zulke gruwelijke veldslagen geleverd,
dat zij het verhaal van alle hebben overtroffen;
in één veldslag zijn er immers (wat het geloof (fide) bijna te boven gaat) vijftigduizend Israëlieten door de Judeeërs gedood [2 Kron 13: 17];
in een andere veldslag maakten de Israëlieten daartegenover velen van de Judeeërs af (het aantal wordt in de Schrift niet overgeleverd)
zij maakten de koning zelf gevangen,
zij braken de muur van Jeruzalem bijna af
en plunderden zelfs de tempel totaal (zodat men zou weten, dat er aan hun woede geen maat (nullum modum) was geweest)
en beladen met een geweldige buit van broeders en verzadigd van bloed,
nadat zij gijzelaars hadden genomen en de koning in zijn bijna verwoeste koninkrijk hadden achtergelaten,
legden zij de wapenen neer,
zich veilig voelend niet door het vertrouwen (fide), maar door de zwakheid (imbecillitate) van de Judeeërs.

Want na een gering aantal jaren
toen de Judeeërs (hun) krachten herwonnen hadden,
gingen zij wederom een nieuwe veldslag aan,
waarin de Israëlieten *weer* als overwinnaars te voorschijn kwamen,
en waarin zij honderd-twintigduizend Judeeërs afmaakten,
hun vrouwen en kinderen tot (een getal van) tweehonderdduizend wegvoerden,
en *weer* een grote buit roofden [2 Kron 28: 5 - 8],
en door deze en andere veldslagen, die in de geschiedenissen in het voorbijgaan verteld worden, uitgeput,
waren zij uiteindelijk een buit voor hun vijanden.

[4] Als we vervolgens de tijden willen overwegen,
waarin zij volledige vrede mochten genieten,
zullen we een groot verschil vinden:
immers vóór de koningen brachten zij vaak veertig en éénmaal tachtig jaar (langer dan iedereen zou denken) zonder buitenlandse of binnenlandse oorlog in eensgezindheid (concorditer) door [Richt 3: 11.30; 5:31].

En nadat de koningen het gezag verworven hadden,
- omdat er niet meer, zoals tevoren, voor vrede en vrijheid, maar voor de roem (gloria) gestreden moest worden -,
lezen wij, dat allen behalve één, Salomo,
(wiens deugd, namelijk wijsheid, beter in vrede dan in oorlog kon bestaan (constare))
oorlog hebben gevoerd;
vervolgens kwam er de verderfelijke lust tot heersen bij,
die voor de meesten de weg naar de heerschappij zeer bloedig heeft gemaakt.

Tenslotte bleven de wetten, gedurende de heerschappij van het volk, ongeschonden,
en werden zij zeer vasthoudend nageleefd.
Want vóór de koningen waren er zeer weinig profeten, die het volk waarschuwden,
na de verkiezing van de koningen waren er echter zeer veel tegelijk;
want Obadja bevrijdde er honderd van de dood

en hij hield ze verborgen, opdat zij niet met de overigen vermoord zouden worden [1 Kon 18: 4.13].
Ook zien we niet, dat het volk door enig vals profeet is bedrogen,
behalve nadat het gezag aan koningen toegevallen was (cessit - door midden van afstand van het
volk),

bij wie zeer velen in het gevele probeerden te komen.

Voeg er aan toe,

dat het volk,

a. waarvan de gezindheid meestal, uit de aard der zaak, trots (magnus) of nederig is,

b. zichzelf bij rampen gemakkelijk corrigeerde

c. en zich tot God bekeerde,

b'. en de wetten herstelde,

a'. en zich op deze wijze (hoc modo) ook uit elk gevaar kon redden;

daartegenover dat de koningen,

a. waarvan de gezindheid altijd even hoogmoedig is

b. en die zich niet zonder smaad kunnen buigen,

b'. hardnekkig aan hun fouten bleven vasthouden

a'. tot aan de laatste vernietiging van de stad.

IV Met de achtergrond van II (absoluut gezag over alles van Mozes!) en de drie 'ambten', priester, profeet en koning van III nu vier lessen uit het verloop en de geschiedenis van de staat der Hebreëen, waarbij steeds op het gevaar wordt gewezen (de eerste twee delen verwijzen naar het tweede punt van het tweede deel van dit hoofdstuk, de laatste twee delen naar het eerste punt)

5. Hieruit zien wij op een heldere wijze:

I" verderf van rechtsbeïnvloeding (jus decretandi) en gezagsuitoefening (negotia imperii tractandi) van de dienaren van de heilige zaken (ministri sacri) - dwz invloed van godsdienst op de staat is verderfelijk.

hoe verderfelijk het is zowel voor de religie als voor de staat, om aan de dienaren van de heilige zaken
enig recht om besluiten uit te vaardigen of zaken van gezag uit te oefenen toe te staan.

En omgekeerd dat alles zich veel stabielier verhoudt

als deze lieden zo begrensd worden (contineantur),

dat zij over geen enkele zaak een antwoord geven, tenzij gevraagd,

en intussen slechts aanvaarde zaken en de meest gewone gebruiken onderwijzen en uitoefenen;

II" gevaar van belemmering van vrijheid van meningsuiting op grond van het goddelijk recht (wet als algemeen 'lumen naturale', de wet gaat niet over meningen), voorbeeld: Farizeeën tov veroordeling van Christus (algemeen naar bijzonder voorbeeld);

Farizeeën in polarisatie tov Sadduceeën (daardoor sektevorming), sektevorming door de overheden begunstigd, waardoor het probleem ontstaat van invloed van de staat op de godsdienst; omdat de overheden geen autoriteit zijn in het goddelijk recht, wordt de autoriteit van de leraren zeer groot; remedie: vroomheid en godsdienstige verering niet in speculatieve zaken, maar in werken van liefde en gerechtigheid (bijzonder voorbeeld naar algemeen)

hoe gevaarlijk het is

puur speculatieve zaken in verband te brengen met het goddelijk recht,

en wetten op te stellen over meningen, waarover mensen plegen of kunnen twisten;

immers daar wordt het meest gewelddadig geheerst,

waar meningen, die tot ieders recht behoren, waarvan niemand afstand kan doen, voor een misdaad

gehouden worden;

ja, de woede van het gepeupel pleegt, waar dit geschiedt, maximaal te heersen.

Zo beval Pilatus,

om toe te geven aan de woede van de Farizeeën,

Christus van wie hij wist, dat hij onschuldig was, te kruisigen.

Vervolgens,

toen de Farizeeën de rijkeren uit hun aanzienlijke posities wilden verdrijven,
 begonnen zij vraagstukken over godsdienst op te werpen (movere),
 en de Sadduceeën van goddeloosheid te beschuldigen,
 en naar dit voorbeeld van de Farizeeën
 vervolgen overal schijnheilige schurken,
 opgezweept door dezelfde razernij, die zij ijver voor het goddelijk recht noemen,
 mensen, die herkenbaar zijn door rechtschapenheid en oplichten door deugd
 en daarom gehaat bij het gepeupel,
 namelijk door hun meningen publiekelijk te vervloeken,
 en de van woede onstuimige menigte tegen hen op te hitsen.
 En deze schaamteloze vrijmoedigheid, omdat het met de schijn van godsdienst (specie religionis)
 wordt aangeduid (adumbro), kan niet gemakkelijk bedwongen worden
 vooral waar de hoogste overheden een of andere sekte hebben ingevoerd,
 waarin zij zelf geen autoriteit zijn;
 omdat zij dan niet voor vertolkers van het goddelijk recht, maar voor lidmaten van de sekte worden
 gehouden,
 dat wil zeggen als diegene, die de leraren van de sekte als vertolkers van het goddelijk recht erkennen;
 en daarom pleegt de autoriteit van de magistraten bij dit soort zaken bij het gepeupel van weinig
 waarde te zijn,
 maar de autoriteit van de leraren zeer groot,
 aan wiens vertolkingen zelfs de koningen onderworpen moeten zijn, naar men meent.
 Om dus dit kwaad te vermijden, kan voor de staat niets veiligers worden uitgedacht,
 dan dat men de vroomheid en godsdienstige verering alleen in de werken, dat wil zeggen in de
 uitoefening van liefde en gerechtigheid stelt,
 en voor het overige aan een ieder een vrij oordeel overlaat,
 maar hierover later uitgebreider [hoofdstuk 20, 7].

Nadat in de punten I" en II" de verhouding tussen staat en godsdienst vice versa vanuit 'priesterlijk' standpunt is gezien, komen in de punten III" en IV" de profeet en de koning ter sprake. In III" staat daarbij de profeet centraal, in IV" de koning.

III" Geen profetische allures om te bepalen wat geoorloofd is en wat niet

Wij zien,

hoe noodzakelijk het is, zowel voor de staat als voor de godsdienst, aan de hoogste overheden het recht toe te staan om zowel over datgene geoorloofd als over datgene wat ongeoorloofd is, te beslissen.

Want als dit recht, om over daden te beslissen, zelfs niet aan de goddelijke profeten toegestaan kon worden,

behalve met grote schade voor de staat en de godsdienst,

zal het veel minder aan hen toegestaan worden,

die noch de toekomst weten te voorspellen, noch wonderen kunnen doen.

Doch dit zal ik in het vervolg [hoofdstuk 19] professioneel (ex professo) behandelen.

IV" Koningen zijn rampzalig, omdat er een conflict ontstaat tussen de wetten van het volk en de macht van de koning: onder die wetten wordt de koning zelf eerder een slaaf dan een heer.

Aan de andere kant is een tirannenmoord uit den boze. Omdat in een cirkel van geweld de éne moord de volgende oproept. Met het verwijderen van de koning kan men de staatsvorm ook niet veranderen.

Drie voorbeelden:

1. Engeland, waarin de moord op een koning een cirkel van geweld opgeroepen heeft, waarna men inzag de vroegere toestand te moeten herstellen;

2. Rome, in tegenstelling tot Machiavelli vindt Spinoza dat ondanks de moord alles bij het oude bleef;

3. *Bijzonder (leuk!) is de situatie in Holland, waar het gezag nooit overgedragen is aan koningen (of graven), de hoogste majesteit berustte bij de Staten van Holland (Ordines Hollandiae), die dan ook zonder afvallig te worden tegenover de laatste graaf (Philips II van Spanje) hun gezag herstelde*

Tenslotte zien wij

hoe rampzalig het is voor het volk,
dat niet gewend is onder koningen te leven,
en dat reeds gevestigde wetten heeft,
een monarch te kiezen.

Want het zal zelf een dergelijke gezagsuitoefening niet kunnen volhouden,
en de koninklijke autoriteit zal geen wetten en rechten van het volk, die door een ander van mindere
autoriteit zijn ingesteld, kunnen verdragen,
en nog veel minder de gezindheid opbrengen om hen te verdedigen,
vooral omdat men bij het instellen ervan geen rekening (nulla ratio) heeft kunnen houden met de
koning, maar alleen met het volk, of de raad (concilium), die meende de heerschappij in handen te
houden.

en daarom zou een koning door de oude rechten van het volk te verdedigen, eerder diens slaaf dan een
heer lijken.

Een nieuwe monarch zal er dus met alle ijver naar streven nieuwe wetten in te stellen,
de rechten van het gezag ten dienste van zijn gebruik te hervormen
en het volk daartoe te brengen, dat het een koning (zijn) waardigheid niet even gemakkelijk kan
ontnemen als geven.

[6] Maar hier kan ik geenszins eraan voorbijgaan

dat het ook niet minder gevaarlijk is een monarch uit de weg te ruimen (e medio tollere),
ook al staat het op alle manieren vast (omnibus modis constet), dat hij een tiran is.

Want een volk, dat aan koninklijke autoriteit gewend is, en door haar alleen in stand wordt gehouden
(retentus - retineo), zal een geringere (autoriteit) verachten en tot spot maken,

en daarom,

indien het de éne (koning) uit de weg ruimt,

zal het voor het volk (zelf) noodzakelijk zijn, zoals vroeger voor de profeten, een ander in zijn plaats
te kiezen,

die niet uit eigen aandrift, maar noodgedwongen een tiran zal zijn.

Want hoe (qua ratione) zal hij de door een koningsmoord bebloede handen van burgers kunnen zien,
waarbij zij zich beroemen op hoogverraad als een op een goed wijze verrichtte zaak (tamquam re bene
gesta)?

dat zij het (niet) begaan hebben, (behalve) om alleen aan hem een voorbeeld te stellen!

Jazeker,

als hij koning wil zijn,

niet wil, dat hij het volk als een rechter voor koningen, als zijn heer erkent,

niet wil, dat hij bedelend heerschappij uitoefent,

moet hij de dood van de vorige (koning) wreken,

en daartegenover voor hemzelf (sui causa - zie Boek I, Def I, Ethica!) een voorbeeld stellen,

opdat het volk niet weer een dergelijke misdaad durft te begaan.

Mar hij zal de dood van een tiran niet gemakkelijk door een moord op burgers kunnen wreken,

behalve door tegelijk de zaak van de vorige tiran te verdedigen,

zijn daden goed te keuren

en dientengevolge alle sporen van de vorige tiran te volgen.

Vandaar is het dus gebeurd,

dat het volk dikwijls een of andere tiran heeft kunnen vervangen (mutare), maar hem nooit heeft
kunnen verwijderen (tollere),

noch de gezagsuitoefening van een monarchie voor een andere staatsvorm (in aliud alterius formae)
heeft kunnen vervangen (mutare).

[7] Een noodlottig voorbeeld hiervan heeft het Engelse volk gegeven,

dat redenen (causas) heeft gezocht, waarmee het onder de schijn van recht (specie juris) de monarch uit de weg kon ruimen (e medio tolleret), maar, nadat hij uit de weg was geruimd, niets minder heeft kunnen doen dan de vorm van gezagsuitoefening te vervangen, en na veel bloedvergieten is het punt bereikt, dat een nieuwe monarch onder een andere naam begroet werd (alsof de hele kwestie er alleen om de naam geweest was), die op geen andere manier (nulla ratione) heeft kunnen volhouden dan door de koninklijke familie geheel uit te roeien, door de vrienden van de koning of hen, die van vriendschap verdacht waren te vermoorden, door de tijd van vrede (otium pacis), geschikt voor laster door een oorlog te verstoren, zodat het gepeupel, in beslag genomen door nieuwe zaken, de gedachten gericht op een koningsmoord op iets anders kan richten.

Te laat kwam het volk dus tot de ontdekking, dat het voor het heil van het vaderland niets anders gedaan had,

dan het recht van de wetmatige koning te schenden, en alles in een slechtere toestand te veranderen (in pejorem statum mutare).

Daarom besloot het, zodra het haar vrijstond, (alles) te herroepen, en rustte het niet, totdat het alles in zijn vroegere toestand hersteld zag.

[8] Misschien zal iemand [nl. Machiavelli, Discorsi, 1, 26 en 3, 6] met het voorbeeld van het Romeinse volk tegenwerpen,

dat het volk gemakkelijk een tiran uit de weg kan ruimen, maar ik meen, dat met hetzelfde (voorbeeld) ons standpunt (sententia) geheel bevestigd wordt. Want hoewel het Romeinse volk een tiran veel gemakkelijker uit de weg heeft kunnen ruimen en de vorm van de gezagsuitoefening heeft kunnen vervangen,

- vooral omdat het recht om een koning en zijn opvolger te kiezen bij het volk zelf berustte (erat), en omdat het zelf (immers een samenraapsel van oproerige en schandalige mensen) er nog niet aan gewend was aan koningen te gehoorzamen;

want van de zes, die het gehad had, had het er drie omgebracht,- heeft het toch niets anders gedaan, dan dat het in plaats van één meerdere tirannen koos, die het volk zelf steeds, op een ellendige wijze door een buitenlandse en binnenlandse oorlog getroffen, gehad hebben,

totdat het gezag uiteindelijk weer aan een monarchie toeviel (cessit), terwijl alleen, zoals bij Engeland, weer de naam vervangen was.

[9] Wat echter de Staten van Holland betreft,

zij hebben, voor zover wij weten, nooit koningen gehad,

maar graven (comites), aan wie het recht van gezagsuitoefening nooit is overgedragen.

Want zoals de Hoogmogende Staten van Holland in een verweerschrift (inductio), door hen zelf uitgegeven ten tijde van de graaf van Leicester openbaar maken,

hebben zij altijd de autoriteit voorbehouden om deze graven voor hun plicht te waarschuwen, en hebben zij voor zich de macht in stand gehouden

om deze autoriteit van hen en de vrijheid van de burgers te verdedigen,

en zich op hen, als zij in tirannie zouden vervallen, te wreken,

en hen zo in stand te houden (retinendum),

dat zij niets zouden kunnen bewerkstelligen, behalve met toestemming en goedkeuring van de Staten.

Hieruit volgt, dat het recht van de hoogste majesteit altijd bij de Staten geweest is,

hetgeen dan de laatste graaf (Filips II, in 1584 afgezworen) getracht heeft op te eisen;

daarom is het beslist niet zo, dat zij van hem afvallig zijn geworden,

toen zij hun voormalige gezag, die zij al bijna verloren hadden, hersteld hebben.

V Na de drie voorbeelden, waarmee IV besluit volgt de conclusie: iedere vorm van gezagsuitoefening moet noodzakelijk in stand gehouden worden.

De conclusie correspondeert met I, waarin van de kant van het volk het 'overdragen' (transfere) centraal staat (het meer negatief gekleurde 'afstand doen' (cedere) is daarin verondersteld); nu staat van de kant van de gezagsuitoefening het 'in stand houden' (retinere) centraal (het negatieve 'beroven' (privare) wordt daarmee ontkend, zoals het in de geschiedenis en het verloop van de staat der Hebreeën al geschied is)

Derhalve wordt door deze voorbeelden geheel bevestigd, wat wij zeiden,
namelijk dat de vorm van iedere gezagsuitoefening noodzakelijk in stand gehouden moet worden
(retinenda est)

en niet zonder gevaar van totale instorting ervan vervangen kan worden,
en dit zijn de zaken, die ik de moeite waard vond op te merken.